

КУЛЬТУРНО-МОВНІ ЗАХОДИ ПІВДЕННИХ «ПРОСВІТ» НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті висвітлюються культурно-мовні заходи південних «Просвіт»: видання україномовної літератури, читання лекцій і рефератів, проведення літературно-музичних вечорів та вистав. Цими заходами просвітяни прагнули привернути увагу жителів південних регіонів України до рідної мови, звичаїв, традицій, а, отже, намагалися розбудити їх національну самосвідомість.

Ключові слова: Південь України, «Просвіта», україномовна література, літературно-музичні вечори, національна самосвідомість.

В статтє показаны культурно-язычные мероприятия южных «Просвіт»: издание литературы на украинском языке, чтение лекций и рефератов, проведение литературно-музыкальных вечеров и спектаклей. Этими мероприятиями просвитяне стремились привлечь внимание жителей южных регионов Украины к родному языку, обычаям, традициям, следовательно, стремились разбудить их национальное самосознание.

Ключевые слова: Юг Украины, «Просвіта», литература на украинском языке, литературно-музыкальные вечера, национальное самосознание.

In article actions southern «Prosvit's» are shown cultural and language, the edition of the literature in the Ukrainian language, lecturing and abstracts, carrying out of literary-musical evenings and performances. These actions prosvitians aspired to draw attention of inhabitants of southern regions of Ukraine to the native language, customs, to traditions, hence, aspired to wake their national consciousness.

Key words: the South of Ukraine, «Prosvita», the literature in the Ukrainian language, literary – musical evenings, national consciousness.

Сучасна Українська держава прагне бачити своїх громадян національно свідомими людьми, які знають і цінують державну мову, бережуть і примножують культурні надбання. Ці прагнення намагалися втілити в життя ще на початку ХХ ст. південні «Просвіти». Тому для сьогодення дослідження історії їх діяльності є доволі актуальним.

Останнім часом ці громадські організації привернули до себе увагу певного кола науковців. Окремі аспекти діяльності одеської «Просвіти» розглянули О.Т. Ярещенко [1], миколаївської – В.П. Шкварець [2], Т. Березовська [3], херсонської – Д. Белий [4]. Враховуючи, що культурно-мовні заходи займали вагомe місце в діяльності «Просвіт», автор даної публікації поставила на меті показати, як вони реалізовувалися на практиці.

Загальні збори 27 грудня 1905 р. сформували початковий склад одеської «Просвіти». Членами правління були обрані Ф.І. Гаврило, Н.Д. Клименко, А.П. Ковальчук, М.Ф. Комаров, І.Л. Липа, І.М. Луценко,

Д.Д. Сигаревич, О.Ф. Фісак, О.Ф. Фісун та С.П. Шелухін [5].

Свою діяльність одеська «Просвіта» здійснювала відповідно до Статуту, в якому зазначалось, що товариство буде видавати книжки, газети, брошури, відкривати бібліотеки, читальні, організовувати книжкову торгівлю, засновувати школи, садки, просвітницькі та добродійні заклади і т. д. І всі ці заходи повинні спрямовуватись на допомогу культурно-просвітницького розвитку українського народу в Одесі [6].

Урочисте відкриття миколаївської «Просвіти» відбулося 25 лютого 1907 р. і було присвячено 93-й річниці від дня народження Т.Г. Шевченка. На зборах, які відбулись в цей же день, із 150 присутніх обрали Раду (правління) товариства, до складу якого ввійшли: М.М. Аркас – голова, А.В. Крижанівський – товариш голови, Е.Т. Литвин – секретар, С.І. Гайдученко, Е.М. Маковський – члени Ради (правління), І.І. Скуляр – скарбничий.

Кандидатами в члени правління обрані: П.В. Дюмін, О.І. Кремнев, М.П. Местаргазі, М.П. Овчаренко. До ревізійної комісії увійшли Е.М. Маковський, П.А. Скляр, П.Г. Каракаєва. Безпосереднє відношення до «Просвіти» мали дружина М.М. Аркаса – Ольга Іванівна та син Микола [7].

Мета товариства фіксувалась в § 1 Статуту, де вказувалось, що «товариство має на меті допомогти розвою української культури і першим чином просвіти українського народу його рідною мовою» [8].

Одеські просвітяни вважали, що українське слово слід доносити до народу через пресу. Тому на початковому етапі своєї діяльності вони зайнялися видавничою справою. Протягом 1906 р. в місті виходили україномовні газети «Народна справа» й «Вісті». Однак це не зупинило товариство в його намірах. Для пропаганди своїх ідей «Просвітою» було засновано видавництво релігійно-духовної літератури «Промінь» [9].

Південні «Просвіти» усвідомлювали, що тільки освічені громадяни можуть стати національно свідомими людьми, а тому велику увагу приділяли народній освіті. На кошти М. Аркаса була збудована і утримувалася у с. Христофорівка (нині Баштанського району) школа з українською мовою навчання. Подібна школа існувала протягом двох років у с. Богданівка (нині Миколаївського району), яку у 1909 р. закрили після смерті голови миколаївської «Просвіти». Однак не всі заходи та плани «Просвіт» щодо функціонування українських шкіл було реалізовано.

Так, клопотання одеських просвітян у 1907 р. про відкриття початкової школи з українською мовою навчання пролежало півтора року без розгляду і врешті-решт було відхилене попечителем навчального округу [10].

Усвідомлюючи потребу поширення українознавчих курсів та існування україномовних початкових шкіл на загальнодержавному рівні, південні «Просвіти» неодноразово зверталися за допомогою до державних та громадських установ. Так, миколаївські просвітяни у 1908 р. надіслали члену Державної Думи професору І.В. Лучицькому листа, в якому й висловили свої побажання [11]. Крім того, подібні листи з проханням запровадити кафедри та школи з українською мовою викладання були надіслані до Петербурзької української громади та Празького всеслов'янського студентського з'їзду [12].

Поширювати українське слово просвітяни намагалися через різноманітні друковані видання. Ця функція покладалася на книгарні, книгозбірні, читальні. Велику роботу проводив відділ книгарні та книгозбірні миколаївської «Просвіти». Вже в 1907 р. було зібрано 100 книжок українських авторів. Тричі на тиждень, з 17 до 22 години видавалися книги мешканцям міста. У створенні книжкового фонду особисту участь брали М.М. Аркас, П.О. Андріященко, П.І. Скляр та інші члени товариства. 21 червня

1907 р. відділи книгарні та книгозбірні «Просвіти» Миколаєва об'єдналися. П.О. Андріященко, який став керівником об'єданого відділу, здійснював листування з усіма книгарнями, випишував книжки для продажу, вів фінансовий облік і мав звітувати кожні три місяці за проведену роботу. Робота книгарні та книгозбірні була дійсно вражаючою, оскільки вже у 1911 р. фонди бібліотеки миколаївських просвітян нараховували близько 4000 книг і періодичних видань [13].

Деякі українські книжки у Миколаєві «Просвіта» виставляла у крамниці «Босфор» за заниженими цінами. Так, «Грамматика» С. Черкасенка коштувала 5 коп, книжка В. Комара «Запорозькі вольності» – 10 коп, а «Кобзар» Т.Г. Шевченка – 1 руб 50 коп. Безумовно, вартість пропонованої для продажу літератури була вищою у 5-7 разів. Однак ціни на україномовні видання навмисно занижували для залучення до читання якомога ширших верств населення [14].

Крім того, миколаївські просвітяни поширювали у містах і селах навчальну, художню, історичну літературу рідною мовою. Налагоджували системний обмін книжковими новинками з товариствами з інших міст, співпрацювали з громадськими діячами.

Неодноразово миколаївські просвітяни отримували бандеролі книжок від відомого на той час письменника і літературознавця, редактора «Громадської думки» та щомісячника «Нова громада» Б. Грінченка [15].

Через читання лекцій та рефератів на літературні, історичні, фольклорні, медичні та інші теми діячі «Просвіт» намагалися підняти загальний рівень освіченості південної громадськості.

Великим успіхом в Одесі користувались лекції про творчість І. Котляревського, Т. Шевченка, І. Нечуя-Левицького. 5 лекцій з циклу «Історія України-Руси» прочитав протягом 1906 р. С. Клепацький. 13 грудня 1906 р. А. Сигаревич прочитав реферат про Петра Могили, але його обговорення було заборонено поліцією. Всього було прочитано рефератів: у 1906 році – 61, у 1907 році – 63, в 1908 році – 42 [16].

Значну роль у своїй роботі миколаївська «Просвіта» відводила лекційній діяльності. Протягом 1907-1908 рр. М.М. Аркас прочитав 14 лекцій з історії України, доносив до громадськості міста інформацію про Запорозьку та Задунайську Січі, козацтво, прагнув познайомити миколаївців із такими визначними постатями, як І.П. Котляревський, М.К. Заньковецька, І.К. Карпенко-Карий, Б. Хмельницький.

Своїми лекціями намагались будити національну свідомість у мешканців міста й інші члени «Просвіти». Наприклад, П.О. Андріященко виступив із рефератом «Хто ми, що ми і чого нам треба». Іван Воля прочитав доповідь «Індивідуальні риси української культури» [17].

Для бажаючих влаштовувалися курси слухачів українознавства. Всього нараховувалось 46 осіб, які прагнули знати історію своєї країни, народу, його мову, культуру та звичаї [18].

Активно впроваджувалися в практику музично-літературні вечори. Так, в Одесі, 26 лютого 1906 р. рада товариства організувала шевченківській вечір. Заздалегідь по місту були розвішані оголошення, надруковані українською мовою. Вечір проводився у приміщенні, яке було прикрашене вівіскою «Українське товариство «Просвіта».

У 1907-1908 рр. було проведено декілька сімейних вечорів із метою прищеплення дітям рідної мови та шанування народних традицій. На одному з них діти були одягнені в національне вбрання і мали такий успіх, що на другий день просили батьків пошити український одяг і навчити співати українських пісень. При товаристві діяла й дитяча українська драматична студія. 2 березня 1907 р. діти просвітян поставили в приміщенні «Просвіти» оперу М. Лисенка «Коза-дереза», а 27 квітня там відбувся дитячий вечір, під час якого юні аматори показали виставу «Снігова королева» [19].

Велику аудиторію збирали аматорські вистави п'єс українських авторів. Часто не вистачало місць у великих залах. Драматична секція організувала декілька вистав. Тільки в 1907 р. було поставлено чотири спектаклі: один – у міській Народній аудиторії, а три – в театрі «Гармонія»: «Олеся» і «Невільник» М. Кропивницького, «Степовий гість» Б. Грінченка, «Назар Стодоля» Т. Шевченка.

Артистично-музичний відділ щосуботи проводив літературно-музичні вечори. Про один з них писав «Миколаївський кур'єр»: «21 листопада літературно-музичний вечір, влаштований місцевим відділенням українського товариства «Просвіта», пройшов із надзвичайним пошвавленням. У всіх кінцях залу лилась вільна українська мова. Чисельні гості були в національних українських костюмах. Майже всі виконавці користувались заслуженим успіхом» [20].

Упродовж 1908 р. відбулося майже півсотні літературно-музичних вечорів, на яких, крім виступів малими формами (різні декламації та співи), ставилися вистави опер «Катерина», «Запорожець за Дунаєм», «Наталка-Полтавка», п'єс І. Карпенка-Карого «Мартин Боруля», «Сто тисяч», «Наймичка» [21]. При товаристві існувала аматорська вокальна група, хор і драматичний гурток, які виступали популяризаторами українського фольклору, народних пісень.

З метою відродження національних традицій «Просвіта» проводила народні гуляння. Одне з них під назвою «Сорочинський ярмарок» відбувалося в Миколаєві 19 липня 1909 р. і присвячувалося сотій річниці від дня народження М.В. Гоголя. Був влаштований малоросійський хутір, ярмаркова площа з возами, де продавались кустарні вироби полтавських майстрів, виконувались танці та пісні [22].

Слід відзначити, що діяльність «Просвіт» обмежувала місцева влада. Наприклад, у 1906 р. в Одесі було заборонено відкривати українську

гімназію, бібліотеки, читальні, а також філії в інших містах. А восени цього ж року «Просвіта» ледве не припинила свого існування. Запідозривши її учасників у зв'язках з есерами, місцева влада поставила її діяльність під жорсткий контроль. Відтепер на зборах організації завжди був присутній чиновник, якій слідкував за кожним словом, що промовлялося з трибуни.

Поступово на діяльність «Просвіти» накладалися все нові і нові обмеження. Резолюцією генерал-губернатора від 31 березня 1908 р. заборонялись «реферати, читання та співи в товаристві на малоросійському нарідччі» [23]. Загальні збори товариства 20 квітня 1908 р. були дозволені тільки за умови проводити їх російською мовою.

При показі українських вистав драматичною секцією влада вимагала дослівного їх перекладу, навіть для вистав, дозволених цензурою. Намагаючись зберегти право читання доповідей українською мовою, товариство змушене було припинити доступ на збори всім, окрім членів «Просвіти».

В умовах реакції і широкого наступу не тільки на політичні, але й будь-які інші прояви національної свідомості української інтелігенції «Просвіти» залишились майже єдиними осередками пропаганди національно-визвольних ідей, хоча б і в завуальованій формі. Вони стали тим легальним містком, через який підтримувався безпосередній зв'язок свідомої інтелігенції з масами.

Передвісницею херсонської «Просвіти» стала «Українська хата», заснована 25 березня 1917 р. Товариство мало свій друкований орган «Вісник товариства «Українська хата» в Херсоні, зі сторінок якого велась пропаганда про необхідність впровадження шкіл з українською мовою навчання [24].

У квітні 1917 р. херсонському товариству «Українська хата» вдалося організувати артистично-співочий гурток та розпочати вивчення української мови в одній з гімназій Херсона [25]. В результаті спільних дій із херсонською земською управою 1 липня 1917 р. товариство відкрило педагогічні курси з українознавства, на яких навчались 120 слухачів із Херсонського, Дніпровського і Мелітопольського повітів [26]. 6 січня 1918 р. «Українська хата» була реорганізована в херсонську «Просвіту».

Отже, підсумовуючи все вище наведене, можна дійти таких висновків: по-перше, в діяльності південних «Просвіт» культурно-мовні заходи займали першочергове значення; по-друге, через розповсюдження україномовної літератури, читання лекцій і рефератів, проведення літературно-музичних вечорів та вистав, просвітяни прагнули привернути увагу південних жителів України до рідної мови, звичаїв, традицій, а, отже, намагалися розбудити їх національну самосвідомість; по-третє, досвід південних «Просвіт» може бути використаний сучасними громадськими організаціями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ярещенко О.Т. Одеська Просвіта: історія, сучасність. – Одеса: Маяк, 1998. – 198 с.
2. Шкварець В.П. Микола Миколайович Аркас: Життя, творчість, діяльність. – Миколаїв; Одеса, 2002. – 254 с.
3. Березовська Т. Микола Аркас та малодосліджені аспекти діяльності «Просвіти» // Аркасівська вулиця. – 2005. – 9 листопада. – С. 2.
4. Белий Д. З історії українського просвітницького руху на Херсонщині 1917-1920 рр. – Херсон, 2002. – 76 с.
5. Державний архів Одеської області (далі – ДАОО). – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 3221-а. – Арк. 4.
6. Там само. – Ф. 2. – Оп. 7. – Спр. 314. – Арк. 7-8.
7. Шкварець В.П. Вказ. праця. – С. 152.
8. Статут українського товариства «Просвіта» у Миколаєві. – Миколаїв, 1907. – С. 1.
9. Ярещенко О. Одеська «Просвіта»: історія, сучасність. – Одеса: Маяк, 1998. – С. 11.
10. ДАОО. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 273. – Арк. 10-11.
11. Морозова О.С. Боротьба Просвіт Наддніпрянської України за освіту рідною мовою // Наукові праці: Науково-методичний журнал. – Т. 96. – Вип. 83. Історичні науки. – Миколаїв, 2008. – С. 186.
12. Кульчицька О.В. Громадська діяльність «Просвіт» півдня України на початку ХХ ст. // Наукові записки. – Т. 21. Історичні науки. – К: Вид-во КМ Академія, 2003. – С. 25-26.
13. Мельник М. Непогасний світильник: (до 100-річчя з дня заснування українського товариства «Просвіта» // Рідне Прибужжя. – 2007. – 15 лютого.
14. Березовська Т. Вказ. праця. – С. 2.
15. Жадько В. Київські літа Миколи Аркаса // Рідне Прибужжя. – 2007. – 15 лютого.
16. Самойлов Ф.О., Скрипник Н.О., Ярещенко О.Т. Одеса на зламі століть. – Одеса, «Маяк», 1999. – С. 110.
17. Шкварець В.П. Вказ. праця. – С. 151.
18. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 3673. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 24.
19. Євселевський Л.І., Фарина С.Я. «Просвіта» в Наддніпрянській Україні: Історичний нарис. – К.: Всеукраїнське товариство «Просвіта» ім. Тараса Шевченка, 1993. – С. 52.
20. Державний архів Миколаївської області. – Ф. 206. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 153.
21. Там само.
22. Там само. – Оп. 2. – Спр. 1. – Арк. 34.
23. ДАОО. – Ф. 2. – Оп. 7. – Спр. 276. – Арк. 22.
24. Вісник товариства «Українська хата» в Херсоні. – 1917. – 28 березня.
25. Белий Д. Вказ. праця. – С. 66.
26. Рідний край. – 1917. – 8 липня.

Рецензенти: д.і.н., проф. П.М. Тригуб;
д.і.н. проф. В.П. Шкварець.

© Кульчицька Ольга Василівна, 2009

Надійшла до редколегії 04.04.2009 р.